

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ERKEN DÖNEM HİRİSTİYAN PASİFİZMİ (ŞİDDET KARŞITLIĞI) EARLY CHRISTIAN PACIFISM (NONVIOLENCE)

Hasan DARCAN*

Öz

Hıristiyanlığın barış ve şiddet bağlamında ele alınması genelde iki türlü yapılagelmiştir. Bazıları Hıristiyanların ne denli pasifist (şiddet karşıtı) olduğunu göstermeye çalışmış bazıları ise bunun aksine Hıristiyanların şiddet uygulamalarını anlatmaya gayret etmiştir. Oysa Hıristiyanlık tarihi, her iki görüşü de doğru çıkaracak örneklerle doludur. Bu makale, böyle bir tartışmada hangi argümanların daha gerçekçi olduğunu tespit etmeyi hedeflememiştir. Çalışmanın amacı, Yeni Ahit'e ve İznik Konsili (325) öncesinde yaşamış kilise babalarının eserlerine göre erken dönem Hıristiyanların sahip oldukları pasifizm anlayışını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Ahit, Kilise Babaları, Hıristiyanlık, Pasifizm, Şiddet.

Abstract

Studies on Christianity in the context of peace and violence have been conducted in two ways. While some have tried to prove how the Christians are pacifist; others, on the contrary, have struggled to testify that they have used violence indeed. However, history of Christianity is laden with instances proving both of these notions. This article does not aim to determine which of these arguments are tangible. The aim of this study is to examine the perception of pacifism in early Christians within the scope of the New Testament and the written works of church fathers who lived prior to Council of Nicaea (325).

Keywords: New Testament, Church Fathers, Christianity, Pacifism, Violence.

GİRİŞ

Tarih boyunca dindarların en büyük imtihanlarından birisi şüphesiz, barış ve şiddet arasında kendi konumlarını tanımlamak olmuştur. Hemen her dinde barış söylemi bir şekilde bulunsa da mensupları şiddetten tamamen kaçınmamıştır. Teorilerde barış vurguları daha fazla ön plana çıkmasına rağmen pratikte -haklı veya haksız- şiddet içerikli uygulamalardan uzak durulamamıştır.¹ Bu nedenle toptancı bir yaklaşımla her hangi bir dinin tüm üyelerini, "barış yanlısı" ya da "şiddet yanlısı" şeklinde isimlendirmek, tarihi gerçekleri göz ardı etmeksizin yapılamayacaktır. Hıristiyanlar için de bu durum geçerlidir. Nitekim Hıristiyan tarihine bakıldığında her iki nitelemeyi de doğrulayacak çok sayıda vakia bulmak mümkündür.

Hıristiyanların şiddete yaklaşımı, zaman ve mezheplere göre değişkenlik göstermiştir. Kronolojik açıdan dört farklı süreçten söz edilebilir. İlki İsa ile başlayan ve İmparator Konstantin'e (ö: 337) kadar devam eden pasifist (şiddet karşıtı) dönemdir. İkincisi, Konstantin ile başlayan, St. Augustine (ö: 430) ile dogmatlaştırılan ve haçlı seferlerine kadar uzanan "haklı savaş" (*justum bellum / just war*) dönemidir. Üçüncüsü haçlı seferleri boyunca devam eden "kutsal savaş" (*bellum sacrum / holy war*) dönemidir.² Dördüncüsü ise haçlı seferlerinden günümüze kadar süregelen ve her üç anlayışın da varlığını sürdürdüğü senkretik dönemdir.³

Şiddete bakışın mezheplere göre farklılaşması ise ağırlıklı olarak senkretik dönemde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Lutheran ve Anglikan kiliseleri kutsal savaş, Reform Kiliseleri haklı savaş, Anabaptist ve Kuveykır gibi kiliseler ise pasifizm çizgisinde olmuşlardır.⁴ (Bununla beraber bir ülkedeki kiliseler bazen topyekûn barışın veya savaşın yanında olabilmişlerdir. Örneğin, Amerika'daki kiliseler, Birinci Dünya

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi.

¹ Bkz. Kadir Albayrak (2008). "İdeal Barış Söylemi ile Reel Şiddet Eylemi Arasında Dinler", *Din ve Dünya Barışı Uluslar Arası Sempozyum*, İstanbul, s. 574-601.

² Roland H. Bainton (1960). *Christian Attitudes Toward War and Peace*, New York: Abingdon Press, s. 14-5.

³ Yapılan dörtlü taksim genel bir değerlendirmedir. Yoksa her dönemin içinde farklı görüşü savunanlar bulunabilir.

⁴ Bunların yanı sıra pek çok pasifist gruptan söz edilebilir. Albigenses, The Lollards, The Bohemian Brethren veya Moravians, Waldensians, Hussites, Taborites, Obbenites, Mennonites, The Schwenkfelders, The Dunkers, The English Shakers, The German Inspirationists, The Russian Doukhobors, The French Camisards, bunlardan birkaçıdır. Robert C. Stevenson (1934). "The Evolution of Pacifism", *International Journal of Ethics*, C. 44, S. 4, s. 440; Wilhelm Wille (2007). "Ambivalence in the Christian Attitude to War and Peace", *International Review of Psychiatry*, C. 19, S. 3, s. 237; Mark Juergensmeyer (2005). "Nonviolence" *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, Detroit: Thomson Gale, C. IX, s. 6647; J. Gordon Melton (2005). "Pacifism", *Encyclopedia of Protestantism*, USA: Facts On File, s. 412-4. Pasifizmi savunan bu grup üyelerinin pek çoğu heretik görülmüş ve kendileriyle mücadele edilmiştir. Hıristiyanlığın barış-şiddet arasında yaşadığı dönüşümler için ayrıca bkz. Duane Cady (2010). *From Warism to Pacifism*, Philadelphia: Temple University Press, s. 1-15.

Savaşı'nda kutsal savaş, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında pasifizm, İkinci Dünya Savaşı sırasında ise haklı savaş anlayışlarını benimsemişlerdir).⁵

Mezheplerden kaynaklanan farklılık, Hıristiyan araştırmacıların pasifizmle ilgili tek bir mevzuya farklı açılarla bakmalarına neden olmuştur. Hıristiyan pasifizm anlayışının en belirgin özelliklerinden birisi olan "Roma ordusunda görev almama" meselesine yönelik yaklaşımlar bu iddiaya iyi bir örnektir. Özellikle Katolikler, pasifist Protestanlar ve Lutheran Protestanlar bu konuya ilgi duymuşlardır. Ancak her biri konuya farklı bir perspektifte yaklaşmış ve konunun farklı bir yönünü ön plana çıkarmıştır. Katolikler, Hıristiyanların Roma ordusuna katılmamalarını, ordudaki paganist tutumlara işaret ederek açıklamaya çalışmış ancak bunun imparatorluğa sadakatsiz davranıldığı anlamına gelmediğini söyleyerek Hıristiyanların tam bir sadakatle imparatorluğa bağlı olduklarını göstermeye gayret etmişlerdir. Protestan pasifistler, her ne kadar ordudaki putperest unsurları görmezden gelmeseler de Roma ordusuna katılmamanın temel nedenini Yeni Ahit ve kilise babalarının pasifist söylemlerine dayandırmışlar ve ilk üç yüzyılda pasifist tutum takınıldığını manevi yaşamın sonraki dönemlerde bulunmadığına dikkat çekerek belirtmişlerdir. Lutheranlar ise, Yeni Ahit'te askerliğe dair anlatımların ilk dönemlerde manevi ordular şeklinde yorumlanırken ilerleyen dönemlerde haçlı seferleri şeklinde anlaşıldığını dile getirmişler ve Konstantin sonrasında imparatorluğun korunması gerektiğine olan inancından dolayı kilisenin, pasifist tutumlarını kaybettiği ifade etmişlerdir. Görüldüğü üzere bu konuya temas edenler, bağlı buldukları kiliseden bağımsız olamamıştır. Askerlik meselesinde tamamen birbirleri ile örtüşmeyen yorumlarda bulunmasalar da konunun farklı yönlerini konuşmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle, orduda görev alma meselesinde olduğu gibi pasifizmle ilişkili diğer hususlarda da -aşağıda görüleceği üzere- farklı yaklaşım tarzları bulunabilmektedir.⁶

İçinde bulunduğumuz dönemde Hıristiyanlar, barış ve savaş arasında nerede durulması gerektiğini halen sorgulamaktadırlar. Katolikler, "haklı savaş" doktrininin ötesine gitmeye çalışmakta ve tüm yönleriyle bu doktrinin kabul edilmesinin meşruiyetini tartışmaktadırlar. Katolik Kilise haricindeki diğer pek çok kilisenin (Doğu Ortodoks ve Protestan Kiliselerin çoğu) üyesi olduğu *Dünya Kiliseler Birliği* (World Council of Churches), "haklı barış" (*just peace*) kavramını gündeme getirmektedir.⁷ En azından pasifizm anlayışıyla çatışmadığı ileri sürülerek haklı savaşın, "şartlara bağlı (mukayyet) pasifizm" veya "haklı savaş pasifizmi" olarak adlandırılması gerektiği ileri sürülmektedir.⁸ Bu söylemle, haklı savaş savunularının pasifist çizgiden ayrılmadıkları gösterilmeye çalışılarak haklı savaş anlayışının, pasifist dairenin dışına çıkmadan barışın devamını sağlamak için yapılan meşru ve Yeni Ahit'in pasifist öğretileri ile çelişmeyen bir doktrin olduğu vurgulanmak istenmektedir.⁹ Ayrıca haklı savaş doktrininin kurucusu St. Augustine'nin, aslında barışı savaşa tercih etmesi ve savaşı, barışı netice vermesi şartıyla meşru görmesi gibi kabulleri göz önünde bulundurulduğunda bu doktrini savunanların kendilerini barışa uzak kimseler olarak görmedikleri anlaşılmaktadır.¹⁰

Bu durumda barış-savaş ikileminde Hıristiyanlığı tanımlamak için yapılacak toptancı nitelermeler, reel durumu ifade etmekte yetersiz kalacaktır. Yine bu farklılıktan dolayı detaya inilmeksizin dile getirilecek ezberci söylemlerle gerçek sonuca gidilemeyeceği aşikârdır. Öyleyse, barış ve şiddet bağlamında Hıristiyanlık nasıl incelenmelidir ve bu çalışmanın hedefi nedir?

Zaman içinde yaşanan önemli kırılmalar ile mezhepler ve mezheplere dayalı olarak araştırmacılar arasındaki farklı yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda barış-şiddet ikileminde Hıristiyanlık iki türlü incelenebilir. Bu inceleme, (i) başlangıcından günümüze kadar Hıristiyanların barış ve savaşa yaklaşımlarının masaya yatırıldığı *genel* incelemelerle; (ii) yukarıda bahsedilen kırılma noktalarının veya farklı düşünen Hıristiyan mezhepleri ve yazarlarının göz önünde bulundurulduğu daha *spesifik* çalışmalarla yapılabilir.

Batıda her iki tarzı kapsar çalışmalar farklı alanlardaki akademisyenler tarafından etraflıca yapılmıştır. Bu nedenle Hıristiyan dünyada bu konu ile ilgili yazılmış pek çok çalışma bulunabilir.¹¹ Her ne kadar -aslında doğal olarak sayıca az olsa da ülkemizde de her iki tarza (genel ve spesifik) yönelik

⁵ Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace*, s. 14-5.

⁶ John Helgeland (1974). "Christians and the Roman Army A.D. 173-337", *Church History*, C. 43, S. 2, s. 149-50.

⁷ Wilhelm Wille, "Ambivalence in the Christian Attitude to War and Peace", s. 239-40.

⁸ Krş. Andrew G. Fiala (2004). *Practical Pacifism*, New York: Algora Publishing, s. 1. Hıristiyanlıktaki haklı savaş ile pasifizm anlayışının daha detaylı bir karşılaştırılması için bkz. Richard B. Miller (1986). "Christian Pacifism and Just-War Tenets: How Do They Diverge", *Theological Studies*, C. 47, s. 448-72. Ayrıca günümüzde bazı Hıristiyanların barışı, savaşa kıyasla önceliklediği hakkında bkz. Ferhat Kazkondü (2008). *Muslim-Christian Interfaith Dialogue in the Philippines from the Perspective of Filipino College Students*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manila: University of Santo Tomas Graduate School, s. 136, 143.

⁹ Andrew Fiala (2015). "Pacifism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Winter 2014 Edition, ed. Edward N. Zalta, URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/pacifism/>>.

¹⁰ L. L. McCreavy/F. X. Meehan/eds (2003). "Pacifism", *New Catholic Encyclopedia*, Washington: Thomson Gale, C. X, s. 746.

¹¹ Bu çalışmalar hem sayıca çok olduğu hem de yeri geldikçe metinde yer verileceği için burada ayrıca yazılmadı.

çalışmalar vardır. Fakat erken dönem Hıristiyan pasifizmine çok az değinilmesi, önemli bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır. Zira genel Hıristiyanlık incelemelerinde bu dönemin ele alınışı, genelde Yeni Ahit'e dayalı oldukça kısa bilgiler vermektense öteye gitmemiş ve bu incelemelerde Hıristiyanlığın pasifist tutumlarından ziyade şiddet içerikli ifade ve eylemleri veya şiddet anlayışları daha fazla anlatılmıştır.¹² Süreçleri inceleyen müstakil çalışmalarda ise erken dönem Hıristiyan pasifizmine –görebildiğimiz kadarıyla müstakil bir konu olarak- değinilmemiş, savaş anlayışının Hıristiyanlıktaki temellerinin atıldığı dördüncü yüzyıl (haklı savaş) ve sonrası (kutsal savaş) daha ağırlıklı olarak analiz edilmiştir.¹³ Mezheplerin veya araştırmacıların pasifizm anlayışlarının merkeze alındığı incelemeler ise –tespit edebildiğimiz kadarıyla- yapılmamıştır. Oysa erken dönem Hıristiyan pasifizmi, birkaç paragrafla veya sadece Yeni Ahit'ten birkaç atıfla bahsetmenin ötesinde bir konudur.

Hıristiyanlıkta barış-şiddet konusunda yapılan söz konusu çalışmaların tamamlanması ve bütünü görülmesi için erken dönemdeki pasifist tutumlar mercek altına alınmalıdır. En azından Hıristiyanlar arasında yaygın bir kanaat olan “erken dönem Hıristiyanlarının pasifist olduğu” veya “genel anlamda Hıristiyanlığın pasifist bir din olduğu” iddialarının nasıl bir teolojik temele dayandırıldığına bakılmalıdır. İşte bu çalışma, böyle bir boşluğun tamamlanmasına bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmada, erken dönem Hıristiyanlığında pasifizm meselesi Yeni Ahit ve İznik öncesi kilise babalarının eserleri çerçevesinde ele alınacaktır. İsa ve Pavlus başta olmak üzere diğer Yeni Ahit yazarlarının hem pasifist tutumları hem de şiddetten kaçınılması gerektiğini tavsiye eden ifadelerine dikkat çekilecektir. İznik Konsili öncesi önemli kilise babalarının, özellikle İsa ve Pavlus'un temellerini attığı Hıristiyan pasifizmini nasıl anladıkları ve yaşadıkları dönemde nasıl hayata taşıdıkları inceleme konusu yapılacaktır. Erken dönemde Hıristiyanların pasifist olup olmadıklarının detaylı bir tartışmasına ise girilmeyecektir. Ancak konuya bütüncül bakış açısını yakalama amacıyla bu dönemde pasifist olunmadığına veya pasifizmi gösterdiği iddia edilen ifadelerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair farklı görüşlere de zaman zaman temas edilecektir.

Aşağıda görüleceği üzere “pasifizm” kelimesine pek çok anlam yüklenmektedir. Bu kadar farklı görüş arasında bizim kastedeceğimiz ve araştırma konusu yapacağımız anlam önem kazanmaktadır. Elinizdeki çalışmada erken dönem Hıristiyan pasifizmi derken, şiddet karşıtı olma, şiddete şiddetle değil iyilikle karşılık verme, şiddet karşısında sabredebilme, affedici olma, içinde şiddetin olmadığı huzurlu ve güvenli bir sosyal yapı tesis etme, askerlik hizmetlerinden uzak durma ve devlet idaresine talip olmayıp yönetime itaat gibi anlamlar kastedilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Pasifizm, Latince barış anlamına gelen *pax*, *pacis* ve yapmak şeklinde tercüme edebileceğimiz *facere* kelimelerinin birleşmesinden oluşur ve “barış yapma” anlamına gelir. Pasifizm genellikle, acı çekme anlamındaki Latince *passivus* kelimesinden türeyen ve acıyı kabul etme veya inaktif kalma anlamına gelen *pasif* kelimesi ile karıştırılır. Oysa pasifistler aynı zamanda pasif olabilirler ancak problemlerin çözümünde genellikle aktiftirler.¹⁴ Pasif olma, hiçbir şey yapmadan bekleme iken pasifist olma, şiddetin karşısında olma ve şiddete bulaşmama anlamına gelmektedir.

Başka bir açıdan pasifizm, şiddetin, savaşın veya öldürmenin her çeşidinin “amasız” aleyhinde olma, savaş karşıtlığına ve barışa kendine adama, savaşa ve şiddete ahlaken karşı olma gibi anlamlara da gelmektedir.¹⁵

Pasifizm, kendi içinde farklı gruplara ayrılrsa da temel olarak *mutlak* ve *mukayyet* şeklinde ikiye indirgenebilir. Mutlak pasifizm, tüm yönleriyle şiddete ve savaşa karşı çıkarak onun her zaman yanlış olduğunu vurgular. Bu görüşü savunan bazılarına göre nefis-i müdafaa bile yapılmamalıdır. Bunlara göre öldürmektense ölmek tercih edilmelidir. Mukayyet pasifizm ise, hukukun sınırları içinde şiddete hatta

¹² Bu tarz çalışmalardan bazıları için bkz. Şinasi Gündüz (2002). *Dinsel Şiddet –Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık-*, Samsun: Etüt Yayınları; Fatma Gül Öz (2007). *Hıristiyanlıkta Şiddet Eylemlerini Meşrulaştıran Teolojik Söylemler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Fatma Ünüştü (2008). *Tarihten Günümüze Hıristiyanlık'ta Dinsel Şiddet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kadir Albayrak (2010). *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Ankara: Sarkaç Yayınları, s. 135-79; vd. Şunu ifade edelim ki burada kastımız söz konusu eserleri eksiklikle itham etmek değildir. Maksudumuz, erken dönem Hıristiyanlarında pasifist tutumları ele alması muhtemel eserlerin bu konuya fazla temas etmediklerine dikkat çekmek ve bu alandaki boşluğu göstermektir.

¹³ Bu tarz çalışmalardan bazıları için bkz. Turhan Kaçar (2002). “Eskiçağ İskenderiye Kilisesinde Politik Bir Araç Olarak Şiddet”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 17, S. 2, s. 17-37; Şaban Ali Düzgün (2004). “Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü”, *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 73-92; Hakan Olgun (2004). “Protestan Teolojide Şiddet Güdülleri ve İslam Terör Algısı”, *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 101-19; H. Serdar Hoş (2013). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, İstanbul: XII Levha Yayıncılık; Hasan İnan (2016). *Haçlı Seferlerinin Teolojik Temelleri*, Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları; Adem Ali İren & Muharrem Gürkaynak (2015). “Batı Medeniyeti ve Hıristiyanlıkta Haklı Savaş Medeniyeti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, C. 2, s. 147-78; vd.

¹⁴ Duane L. Cady (2006). “Pacifism”, *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert, ikinci baskı, USA: Thomson Gale, C. VII, s. 67.

¹⁵ Fiala, “Pacifism”; Alexander Moseley (2016). “Pasifism”, <http://www.iep.utm.edu/pacifism/>.

gerektiğinde savaşa dahi başvurulabileceğini söyler.¹⁶ Bu nedenle mutlak pasifizm çizgisinde olanlar için mukayyet pasifizmi savunanlar tam anlamıyla pasifist sayılamazlar.

Pasifizm anlayışını savunanlar, şiddetin varlığını ve onunla mücadele edilmesi gerektiğini inkâr etmezler. Fakat şiddet karşıtı olmanın şiddetle mücadelede en iyi yöntem olduğunu düşünürler. Onlara göre şiddete şiddetle karşılık vermek, fiziksel mücadeleyi, bu da karşılıklı nefret, korku, öfke ve kızgınlık gibi duygulara yol açar. Şiddet karşıtı olmak, kötülük karşısında pasif kalarak hiç bir şey yapmamak değildir. Aksine kötülüğü iyilikle yenmek için büyük bir gayret ortaya koymaktır. Bu, kas gücüne veya büyük ordulara değil cesaret, kişisel kontrol gibi ahlaki ilkelere dayanmaktadır. Bunu yapmak her ne kadar çok zor gözükse de imkânsız değildir. Hatta onlara göre, tarihe bakıldığında içinde bireylerin yanı sıra kadın ve erkeklerden oluşan grupların dahası devletlerin bile söz konusu pasifizmi tatbik ettikleri görülmektedir.¹⁷ Bu nedenle pasifistlere göre "Medeniyet güce dayanır.", "Güçle uygulanmadığı müddetçe adalet yoktur." gibi kaba kuvvete dayalı düşüncelerin karşısında olunmalıdır.¹⁸

Genel anlamda olumlu çağrışımlar yapan pasifizm anlayışına yönelik eleştiriler de yok değildir. Örneğin, pasifistlerin askerlik yapmamalarına olan itiraz, bu eleştirilerden birisidir. Buna göre, pasifistler parazit gibidir. Devletin asker aracılığıyla gerçekleştirdiği olumlu yönlerinden (kişinin kendini ve ailesini koruması, rahat yaşam sürmesi, vb.) istifade ederler ama kendileri asker olmazlar. Bu nedenle pasifistler, toplumda bulunmamalıdır.¹⁹ Pasifistlere yönelik diğer bir eleştiri, onların *pasif* tutumları hakkındadır. Bu görüşlere göre pasifist anlayış, bağımlı ülkelerdeki kurtuluş savaşlarına engel olmakta ve toplum elitleri tarafından kendilerine karşı tabandan gelebilecek tepkileri bastırmak için kullanılmaktadır.²⁰

Pasifizm kelimesine yüklenen farklı anlamları ve bu anlayışa dönük eleştirileri bir kenarda muhafaza ederek burada bizim için daha önemli olan, erken dönem Hıristiyanlığında pasifizm kavramının ne gibi anlamlarda kullanıldığına bakalım. Bu süreçte Hıristiyanlar pasifizme birden fazla anlam yüklemişlerdir. İlki, ünlü kilise babası Tertullian'ın önderliğinde oluşan kuralcı ve eskatolojik bir pasifizm anlayışdır. Bu anlayışa göre Hıristiyanlar sadece Yeni Ahit'te geçen kurallara uymalıdır. Yeni Ahit'te şiddeti destekleyebilecek kullanımlara kıyasla pasifizme yönelik vurgular daha çok olduğu için de Hıristiyanlar pasifist olmalıdırlar. Pasifist emirlere itaatın sonuçlarına karışmak veya bunu düşünmek Hıristiyanlar için gereksizdir. Örneğin pasifist gerekçelerle askerlikten uzak durulduğu takdirde barbarların tüm imparatorluğu ele geçirmeleri ihtimalini dahi hesaba katmak Hıristiyanların görevleri arasında değildir.²¹

İkincisi, gnostik fikirleri ve ilk kez Yeni Ahit kanonunu oluşturması ile ünlü Marcion'un (ö: 160) kurduğu heretik Marcioncu akımdır. Bu akım mensupları, pasifizm hakkındaki görüşlerini gnostik bir çerçevede dile getirmişlerdir. Düalist bir Tanrı anlayışına sahip olan bu Hıristiyanlar, Eski Ahit'in Tanrı'sını kötü (şiddet yanlısı), Yeni Ahit'in Tanrı'sını ise iyi (barış yanlısı) olarak nitelendirmişlerdir. Hıristiyanlıktaki sevgi adına, Eski Ahit'in insanlara kötülükler veren Tanrı'sını inkâr etmişler ve Yeni Ahit'le birlikte sevgi temelli bir pasifizm anlayışının başladığını ileri sürmüşlerdir. Ne var ki onların düalist Tanrı anlayışları, merkezi kilise tarafından onaylanmadığı gibi pasifizm hakkındaki görüşleri de ortodoks kabul edilmemiştir.²²

Üçüncüsü ise Origen'in fikir öncülüğünde şekillenen, faydacı ve kurtuluşsal anlayıştır. Bu grup, sosyal bütünlüğün farkındadır ve daha iyi yollar olduğu gerekçesiyle savaşa karşı olup pasifizmin destekçisidir. Bu anlayışa göre büyük savaş, insanlara karşı yapılan değil kişinin kendi nefsiyle yaptığı savaştır. Ayrıca Hıristiyanların savaşmayı reddetmeleri toplum içinden ayrılmalarını gerektirmez. Çünkü onlar, toplum içinde yapmaları gereken işleri iyi yaparak ülkeye, askerlere kıyasla daha faydalı olmaktadır. Detaylarda farklılık olsa da genel anlamda bu üç anlayışın da ortak noktası sevgi ve adam öldürmemektir. Ancak bunu anlama ve yorumlama biçimlerinde farklılıklar bulunmaktadır.²³

Bahsedilen bu anlayışların yanı sıra erken dönem Hıristiyanları, pasifist tutum takınmaya daha başka anlamlar da yüklemişlerdir. Kişinin kendisi ile Tanrı arasındaki bağı yeniden biçimlendirmesi, insanın kendi içindeki kötü düşüncelere son vermesi, Yahudi ve paganlarla uzlaşma içinde olunması, paganların

¹⁶ Fiala, "Pacifism"; Moseley, "Pasifizm".

¹⁷ *An Encyclopedia of Pasifism*, (1937). ed. Aldous Huxley, London: Chatto&Windus, s. 79-80. Bunun örnekleri için ilgili yerin devamına bakılabilir.

¹⁸ *An Encyclopedia of Pasifism*, s. 51.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 72.

²⁰ M. Rosenthal, P. Yudin (1997). "Pasifizm", *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Sosyal Yayınlar, s. 378-9. Pasifizme yönelik daha detaylı eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar için bkz. Fiala, "Pacifism".

²¹ Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace*, s. 81.

²² *A.g.e.*, s. 82.

²³ *A.g.e.*, s. 82-3.

ellerinde zulme uğrama, savaşın eğlence, tuzak ve tehlikelerinden uzak durma vb. gibi hususlar örnek olarak sayılabilir.²⁴

Erken dönem Hıristiyanlığında pasifizme yüklenen tüm bu farklı anlamların temel dayanağı, Yeni Ahit'tir. Gerek İsa'nın gerekse diğer Yeni Ahit yazarlarının pasifizm bağlamında değerlendirilebilecek pek çok ifadeleri bulunmaktadır. Aşağıda önce İsa'nın sonra da diğer yazarların bu ifadeleri ele alınacak ve Yeni Ahit'in pasifizm anlayışı incelenecektir.

Yeni Ahit'e Göre Hıristiyan Pasifizmi

1. İsa: Hıristiyanlar için İsa, sadece Tanrı'nın Oğlu değil aynı zamanda bir rol model ve ilham kaynağıdır. Onun, sözleri ve yaptıklarıyla örnek alınması gerekir. Erken dönem Hıristiyanlarının pasifist tutumlarının temelinde de İsa'nın pasifizme işaret eden söz ve davranışlarının örnek alınması bulunmaktadır.

Yeni Ahit külliyatında İsa'ya atfedilen barış içerikli oldukça fazla anlatım vardır. Bunlardan en çok bilineni, kötüyü karşı direnilmemesi gerektiğini belirten; sağ yanağına tokat atana öbür yanağın çevrilmesi, mintanını almak isteyene abanın dahi verilmesi, bin adım yürümeye zorlayanla iki bin adım yürünmesi tavsiyeleridir.²⁵ En az bunlar kadar "*Komşunu sev, düşmanından nefret et denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin.*"²⁶ cümlesi ve İsa'nın bir anlatım tarzı olarak benimsediği "Ne mutlu" ifadeleri de de pasifizm çerçevesinde yorumlanabilir. "*Ne mutlu yumuşak huylu olanlara!*"²⁷, "*Ne mutlu merhametli olanlara!*"²⁸, "*Ne mutlu barışı sağlayanlara!*"²⁹ ifadeleri bu bağlamda zikredilebilir.

Bunların dışında İsa'nın daha pek çok ifadesi pasifizmle ilişkilendirilebilir. Örneğin, öğrencilerine nasıl dua edileceğini öğrettiği bir yerde, "*Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi, sen de bizim suçlarımızı bağışla.*"³⁰ demiş ve öğrencilerinden affedici olmalarını dolaylı olarak istemiştir. "*Başkalarının suçlarını bağışlarsanız, göksel Babanız da sizin suçlarınızı bağışlar. Ama siz başkalarının suçlarını bağışlamazsanız, Babanız da sizin suçlarınızı bağışlamaz.*" diyerek de Tanrı tarafından affedilmenin yolunun başkalarını affetmekten geçtiğini söylemiştir.³¹ Tanrı tarafından yargılanmamanın ve onun katında suçlu çıkarılmamanın yolunun, bu dünyada insanları yargılamamaktan ve onları suçlu çıkarmamaktan geçtiğini belirtmiştir.³² Baskı ve zulmün kaçınılmaz olduğu zamanlarda, Hıristiyanlardan sevinmelerini isteyerek üzüntü veya öfke ile verilebilecek şiddet içerikli bir tepkinin önüne geçmiştir.³³ Karşılık beklemeksizin sevme ve iyilik yapmayı "*Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile kendilerini sevenleri sever. Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile böyle yapar... Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın... Alacağınız ödül büyük olacak, en yüce Olan'ın oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir. Babanız merhametli olduğu gibi, siz de merhametli olun.*"³⁴ sözleri ile anlatarak pasifist tutum sergilemenin önemini farklı vurgularla anlatmıştır.

İsa, pasifizmi teşvik eden bu ifadelerinin yanı sıra şiddeti yasaklayan tabirleriyle de pasifizme vurgu yapmıştır. Örneğin Ferisilerin İsa'ya, talebelerinin yemekten önce ellerini yıkamayarak geleneğe karşı geldiklerini söylemeleri üzerine o, "*Çünkü kötü düşünceler, cinayet, zina, cinsel ahlaksızlık, hırsızlık, yalan tanıklık ve iftira hep yürekte kaynaqlanır. İnsanı kirleten bunlardır.*"³⁵ diyerek pasifizme kıyasla tamamen ters bir anlam içeren cinayeti, insanı kirletenler arasında saymıştır. Eyleme dökülmemiş kötü düşünceleri de kişiyi lekeleyenler arasında sayarak, şiddet uygulama dâhil hiçbir kötülüğe zihinde dahi yer verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Kendisine sonsuz yaşamı nasıl kazanabileceğini soran bir adama "*Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster' ve 'komşunu kendin gibi sev'*" tavsiyelerinde bulunarak adam öldürmeye olan bakışını bir kez daha net bir şekilde ortaya koymuştur.³⁶ Dahası İsa meşhur dağ vaazında, değil "adam öldürme" gibi şiddet içerikli büyük bir eylemi, kardeşine öfke ile dahi bakmayı "*Ama ben size diyorum ki, kardeşine karşı öfkelenen her kişi yargılanmayı hak edecek.*" sözleriyle yasaklamıştır.³⁷ Böylece kişiyi şiddete yönelten temel güdülerle mücadele ederek sorunu temelden çözmeye çalışmıştır.

²⁴ C. J. Cadoux (2011). *The Early Christian Attitude to War*, Online Library of Liberty tarafından düzenlenmiş edisyon, s. 44.

²⁵ Matta, 5:38-42.

²⁶ Matta, 5:43-4. Ayrıca bkz. Luka, 6:27-31.

²⁷ Matta, 5:5.

²⁸ Matta, 5:7.

²⁹ Matta, 5:9.

³⁰ Matta, 6:12.

³¹ Matta, 6:14. Ayrıca bkz. Markos, 11:25-6.

³² Luka, 6:37.

³³ Matta, 5:11-2; Luka, 6:22-3.

³⁴ Luka, 6:32-6.

³⁵ Matta, 15:18-9; Markos, 7:20-3.

³⁶ Matta, 19:18-9.

³⁷ Matta, 5:22.

Pasifizm konusunda İsa'yı Hıristiyanlar için önemli yapan bir diğer etken onun, düşüncelerini sadece söylemde bırakmayıp eyleme dökmesidir. Tutuklanırken takındığı tavır buna iyi bir örnektir. Nitekim İsa, kendisini yakalamaya gelen kalabalıktan kaçma gibi bir teşebbüste bulunmamıştır. Bilakis kendisi yakalanmayı istememesine rağmen bunu Tanrı istediği için, kabullenmiştir. Eski Ahit'te bulunan önceki peygamberlere ait sözlerin gerçekleşmesi için bulunduğu yerden uzaklaşmayarak üzerine gelen şiddetten kurtulmaya çalışmamıştır. Yakalandığı esnada, talebelerinden birisinin kılıçla başkahinin kölesinin kulağını kesmesine tepki göstermiş ve talebesinden kılıcını yerine koymasını istemiştir. Hatta bu kölenin kulağını iyileştirerek kendisine kötülük yapmak isteyenlere bile iyilikle muamelede bulunmuştur.³⁸ Çarmıha gererek kendisine kötülük yapanlar hakkında "Baba, onları bağışla"³⁹ demiş ve düşman için dahi bağışlama dilenebileceğini bizzat kendisi göstermiştir. Böylece pasifist olmayı şiddet karşısında *pasif* bir duruştan öteye taşıyarak karşısındaki kimseye iyi davranmanın da içinde olduğu *aktif* bir eyleme dönüştürmüştür.

Yakalanmasıyla başlayan ve çarmıha gerilmesi ile son bulan yolculuğundaki tavırları, pasifist tutumların zirvesi kabul edilebilecek *şiddet karşısında nefsi-i müdafaa'nın yapılp yapılmayacağı* hususunda İsa'nın ne düşündüğünü anlamak için de bir fırsat sunmaktadır. İsa, kendini yakalamaya gelenlere teslim olması dâhil çarmıha götürülürken ve çarmıhtaki ölümü gerçekleşirken fiziksel bir tepkide bulunmayarak şiddet görünümü verebilecek bir savunma içine girmemiştir.⁴⁰ Biraz önce söylendiği gibi, ilk yakalandığında kılıcını çekerek kendisini korumak isteyen talebesine kılıcını yerine koymasını söylemesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁴¹ Dolayısıyla buradan, kişinin sadece kendisi için değil başkası için de pasifist tutumların dışına çıkarak fiziksel bir savunma yapmaması gerektiği sonucu çıkartılabilir. Ayrıca şu hususa da dikkat etmek gerekir ki İsa'nın pasifist bir tutum takınması ve bu tavrını ölümle neticelenme ihtimaline rağmen sergilemesi, haksız veya suçlu olduğu için değildir. O, bu tutumlarını haklı olduğunu düşündüğü ve masum olduğu bir esnada takınmaktadır. Bu nedenle haklı ve suçsuz olursa dahi şiddete şiddetle karşılık verilmemesi gerektiği söylenebilir.

Diğer bir önemli husus, fiziksel bir müdafaa yapmamasının yanı sıra İsa'nın, Yüksek Kurul'un ve Vali Pilatus'un önünde kendisini sözlü olarak dahi savunmamasıdır. Her ne kadar gerek Yüksel Kurul'un⁴² gerekse Vali Pilatus'un⁴³ önünde sorulan sorulara kısa birkaç cevap verse de bunlar, genel anlamda savunma maksatlı söylenmediğinden bir savunma metni gibi kabul edilmemelidir. Bu halde İsa'nın, sadece fiziksel olarak değil sözlü olarak da kendini savunmadığı gözükmektedir.

İsa'nın bahsedilen söz ve davranışlarına göz atıldığında Hıristiyan pasifizminin temel ilkeleri hakkında bazı yorumlar yapılabilir.

İsa'nın pasifizmi teşvik ettiği ifadelerinden;

- Kötüye karşı direnilmemeli.
- Düşman sevilmesi ve ona dua edilmeli.
- Tanrı'nın affına mazhar olmak için affedici olunmalı.
- Şiddete maruz kalma durumunda üzülmemeli bilakis hazırlanan ödül düşünülerek sevinilmeli.
- Düşmanlar çıkar için değil karşılıksız sevilmesi şeklinde bazı ilkeler çıkartılabilir.

Şiddeti yasaklayan ifadelerine bakarak;

- Adam öldürmeme.
- Öfke tarzı kötü duygulara zihinde dahi yer vermeme gibi iki ilkedden daha bahsedilebilir.

Davranışları göz önünde bulundurulduğunda ise;

- Kişi, kendine şiddet uygulayan birine bile iyilikte bulunmalı.
- Gerek kendini gerekse başkasını korumak için bile şiddete başvurulmamalı.
- Haklı ve suçsuz bulunduğu durumlarda dahi şiddetten uzak kalınmalı gibi bazı ilkeler belirlenebilir.

Pasifist tutum sergilenmesi gerektiğini gösteren bahsedilen söz ve davranışlarına rağmen İsa'nın, pasifizmle çelişen ifade ve tutumları da vardır. Örneğin İsa, "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Ben barış değil, kılıç getirmeye geldim."⁴⁴ diyerek farklı bir portre çizmiştir. Tebliğe başladığı dönemde

³⁸ Matta, 26:36-55; Markos, 14:32-47; Luka, 22:39-51, Yuhanna, 18:1-14.

³⁹ Luka, 23:34.

⁴⁰ İsa'nın kendisini tutuklamaya gelenlere karşı mücadele etmeyerek teslim olmasını, *amaç* kapsamında değerlendirerek pasifizm dışında yorumlamak da mümkündür. Yani bu tutuklama ile İsa, insanlığın kurtuluşu için kendi ölümüne doğru yol almaktadır. Bundan dolayı onun teslim olması, pasifist bir tutum sergilemek için değil insanlığın kurtuluşu içindir. Fakat zahiri bir okuma ile İsa'nın tavrının pasifist olduğu açıktır.

⁴¹ Matta, 26:52 vd.

⁴² Matta, 26:62-4; Markos, 14:60-2; Luka, 22:66-71.

⁴³ Matta, 27:11-14; Markos, 15:1-5; Luka, 23:1-3.

⁴⁴ Matta, 10:34.

mabeddeki satıcıların tezgahlarını devirerek onları mabedden kovmuştur.⁴⁵ Talebeleri ile fıstık yemeğini yerken onlara kılıç almalarını tavsiye etmiştir.⁴⁶ Kendisini yakalamaya gelen kölenin kulağını kesen talebesinin, neden kılıç taşıdığını sorgulamamış sadece ona kılıcını yerine koymasını söylemiştir.⁴⁷ Bu ve benzeri örnekler İsa'nın, şiddeti benimsediği ancak bu metodu sürdürülebilir görmediği için taktiksel bir değişiklik yaparak sevgiye yöneldiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁸

Bunların yanı sıra yukarıda bahsedilen İsa'nın adam öldürme hakkındaki yasaklayıcı ifadelerinin⁴⁹ günlük yaşam için geçerli olduğu söylenmiş ve bunların, savaşta veya toplum düzeninin sağlanmasında, gerektiğinde adam öldürülüp öldürülemeyeceği hakkında kesin hüküm içermediği üzerinde durulmuştur.⁵⁰ İsa'nın pasifist aforizmalarının en belirginlerinden olan "öbür yanağın dönülmesi" meselesinin de pasifizme ilişkili olmadığı söylenmiştir. Buna göre, İsa'nın bu sözü söylediği dönemde Yahudiler arasında yanağa atılan tokat bir saldırı anlamına değil aşağılama anlamına gelmektedir. O yüzden diğer yanağı dönmek, insanın kendi veya bir başkasının canını kurtarmaması değil gurur kırıcı davranışlar karşısında incinmemesi anlamındadır.⁵¹ Her ne kadar kutsal kabul edilmese de tarihi bir metin olarak Apokrif Thomas İncilinde İsa'nın, birkaç kişiyi öldürmesine atıfta bulunularak onun şiddet eğilimi olan birisi şeklinde resmedildiğine dikkat çekilmiştir. Somut bir veri olmamakla birlikte erken dönemde askerliğe meyilli olanların bu metinleri okuma ihtimallerine işaret edilmiştir.⁵² Son olarak İsa'nın, hiçbir zaman "savaşmayı" veya "bütün savaşlar yanlıştır" gibi bir ifade kullanmadığı için pasifizizm-şiddet konusunda net bir duruşunun olmadığı söylenmiştir.⁵³

İsa'nın pasifist tutumlar sergilemediği hakkında bu farklı yorumlara rağmen erken dönem Hıristiyanlarının, İsa'yı ve sözlerini zahiri olarak değerlendirerek kendilerini ve dinlerini şiddet değil barış yanlısı olarak tanımladıkları da ileri sürülmüş ve bundan dolayı güçlü bir şekilde savaşı, şiddet içermesi bakımından reddettikleri ifade edilmiştir.⁵⁴ Hatta takındıkları pasifist tavırların, boyun eğme şeklinde yorumlandığı bile olmuştur.⁵⁵

Buraya kadar anlatılanlara bir bütün olarak baktığımızda şiddet içerikli söz ve ifadelerine rağmen İsa'nın, genel anlamda pasifist tutumlar takındığı kabul edilebilir. Zira o, hem kendini hem de talebelerini fiziksel şiddet uygulamanın karşısında tutmaya çalışmıştır. Gerek Yahudilerin gerekse yönetimin rahatlıkla şiddet uygulamaktan çekinmediği bir ortamda –nitekim Kral Hirodes, ufak bir kızın isteğine uyararak halk arasında sevilen birisi olan Yahya Peygamberi göz kırpmadan öldürülebilmektedir.⁵⁶ İsa, kendini ve talebelerini, şiddetin karşısında konumlandırabilmiştir.

Sonuç olarak, erken dönem Hıristiyanlarının pasifist olmalarında İsa'nın söz konusu ifade, tutum ve davranışlarının çok önemli bir yeri vardır. Hatta erken dönem Hıristiyanlarının pasifist tutumlarının, Yeni Ahit'e değil İsa'ya dayandığı ileri sürülerek⁵⁷ İsa'nın etkisi daha da belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber İsa'nın sözlerinin haricinde Yeni Ahit'te pasifizme işaret eden pek çok ifade bulunmaktadır. Hıristiyanlar, başta İsa'nın tavsiyeleri olmak üzere Yeni Ahit'te geçen pasifizme alakalı bu ifadeleri de dikkate almışlardır.⁵⁸ Bu noktada İsa'dan sonra en çok dikkate alınan Pavlus ve onun yönlendirmeleridir.

2. *Paulus*: Yeni Ahit'te İsa'ya atfedilen söz ve davranışların dışında pasifist tavır takınılması gerektiğine dair başka ifadeler de vardır. Pavlus mektuplarında, pasifizme çok fazla önem vermiştir. Örneğin Romalılara Mektup'ta, "Hiç kimseye kötülüğe karşı kötülük etmeyin. Herkesin gözünde iyi olanı yapmaya dikkat edin. Mümkünse, elinizden geldiğince bütün insanlarla barış içinde yaşayın."⁵⁹ diyerek kötülük karşısında dahi pasifist tutum sergilenmesini; "Sevgili kardeşler, kendi öcünüzü kendiniz almayın; bunu Tanrı'nın gazabına bırakın. Çünkü şöyle yazılmıştır: Rab diyor ki, öç benimdir, kötülüğün karşılığını ben vereceğim."⁶⁰ diyerek de öç almak için bile olsun şiddete bulaşmamasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyesi ile aynı zamanda Pavlus, şiddete maruz kalan birisinde oluşan öç alma isteğini de ortadan kaldırmış ve haklı olunmasına rağmen barışçıl

⁴⁵ Matta, 21:12-3; Markos, 11:15-7; Luka, 19:45-6; Yuhanna, 2:12-6.

⁴⁶ Luka, 22:36.

⁴⁷ Matta, 26:52, vd.

⁴⁸ Albayrak, *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, s. 136.

⁴⁹ Matta, 19:18-9.

⁵⁰ Cadoux, *The Early Christian Attitude to War*, s. 30-1.

⁵¹ James Moffatt (1930). *Love in the New Testament*, New York, s. 113-9'dan Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace*, s. 61. İsa'nın şiddete bakışı hakkında ayrıca bkz. W. Michael Slattery (2007). *Jesus the Warrior*, Wisconsin: Marquette University Press, s. 61-75.

⁵² Helgeland, "Christians and the Roman Army A.D. 173-337", s. 156.

⁵³ Joanne Cleave (2004). *Christianity: Behaviour, Attitudes and Lifestyles*, England: Heinemann, s. 74-6.

⁵⁴ Cadoux, *The Early Christian Attitude to War*, s. 118.

⁵⁵ Bkz. Ömer Faruk Harman (2002). "Hıristiyanlık ve Şiddet", *Din ve Hayat*, S. 15, s. 42.

⁵⁶ Matta, 14:1-12; Markos, 6:14-9; Luka, 9:7-9.

⁵⁷ Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace*, s. 53-4.

⁵⁸ Wilhelm Wille, s. 237.

⁵⁹ Romalılar, 12:17-8.

⁶⁰ Romalılar, 12:20-1.

tutumdan vazgeçilmemesini vurgulamıştır. İsa'nın "düşmanlarınızı sevin" tavsiyesine benzer bir şekilde "Düşmanın acıkmışsa onu doyur, susamışsa su ver. Bunu yapmakla onu utanca boğarsın. Kötülüğe yenilme, kötülüğü iyilikle yen."⁶¹ buyurarak en olumsuz şartlarda dahi barışın temeli olan iyiliğin temsil edilmesi hatta bununla da yetinilmeyip düşmana bile yardım edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yaptığı savunmasında bir savaş halinde olduklarını ancak bu savaşın silahlarının "dünyasal silahlar değil, kaleleri yıkan Tanrısal güce sahip silahlar"⁶² olduğunu söyleyerek odak noktalarını, içinde şiddetin bulunmadığı manevi bir mücadele şeklinde sunmuştur. Galatyalılara gönderdiği mektubunda Hıristiyanları, iyilik yapmaktan usanmamaya ve elde fırsat olduğu müddetçe imanlılar başta olmak üzere herkese iyilik yapmaya yönlendirmiştir.⁶³ Nefsin, insandan istediği olumsuzlukları sıralarken *düşmanlık* ve *öfke* gibi pasifist anlayışın zıddı bazı tutumları sayarak bu gibi vasıflara sahip olanların Tanrı'nın egemenliğini miras alamayacaklarını belirtmiştir.⁶⁴ Hemen akabinde "Ruh'un meyvesi ise sevgi, sevinç, esenlik, sabır, şefkat, iyilik, bağlılık, yumuşak huyluluk ve özdenetimdir." yazarak pasifist davranışların kaynağı kabul edilebilecek duyguların önemine dikkat çekmiştir. Efeslilere Mektup'ta "Her zaman alçakgönüllü, yumuşak huylu ve sabırlı olun. Birbirinize sevgiyle, hoşgörülle davranın. Ruh'un birliğini esenlik bağıyla korumaya gayret edin"⁶⁵ ifadesiyle, benzer tavsiyelerini tekrar etmiştir. Selaniklilere yazdığı birinci mektubunda "Sakin kimse kötülüğe kötülükle karşılık vermesin. Birbiriniz ve tüm insanlar için her zaman iyiliği amaç edin"⁶⁶ teşvikinde bulunarak düşmanca davranışlara bile iyilikle karşılık verilmesi ve pasifist tutumun çok zor şartlarda rağmen sürdürülmesi gerektiğinin altını çizmiştir. İsa'nın çarmıha gerilmesinin amacının "bu iki topluluktan (sünnetli ve sünnetsizler) kendisinde yeni bir insan yaratarak esenliği (barışı) sağlamak, düşmanlığı çarmıhta öldürmek ve çarmıh aracılığıyla bir bedende iki topluluğu Tanrı'yla barıştırmak"⁶⁷ olduğunu açıklayarak Hıristiyanlıktaki en temel motiflerden birisi olan çarmıha gerilmenin bile insanlığın barışı için olduğunu kaleme almıştır. Barışçıl tutumun sadece Hıristiyan olmayanlara yönelik değil kendi içlerinde de olması gerektiğini "Bunun için, artık birbirimizi yargılamayalım. Tam tersine, herhangi bir kardeşin yoluna sürçme ya da tökezleme taşı koymamaya kararlı olun"⁶⁸ sözleri ile kayda geçmiştir. Romalılara Mektup'ta "Yargım şu ki, bu anın acıları, gözümüzün önüne serilecek olan yücelikle karşılaştırılmaya değer."⁶⁹ şeklinde kıyaslama yaparak acılara sabredip barışçıl durdukları takdirde yaptıklarının boşa gitmeyeceğini bilakis büyük mükafatlara kavuşacaklarını bildirmiştir.

Pavlus'un ifadelerinden de aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkündür.

- Kimseye kötülük yapılmamalı ve bütün insanlarla barış içinde geçinilmeli.
- Kötülük karşısında öç alma isteğinde olunmamalı ve öç alma Tanrı'ya bırakılmalı.
- Düşmana dahi yardım edilmeli ve kötülük fiziksel mücadele ile değil iyilikle yenilmeli.
- Mücadele manevi silahlarla yapılmalı, herkese iyilik yapmaktan asla bıkmamalı.
- Şiddeti doğuracak duygulardan uzak durulmalı ve pasifizmi netice verecek hasletleri oluşturmaya çalışılmalı.
- Kötülüğe kötülükle karşılık verilmemeli ve kötülüğü yapanlara bile iyilikle muamelede bulunulmalı.
- Ahirette verilecek ödüller çok büyük olduğu için dünyevi acılara katlanılmalı.

Kısacası Pavlus, farklı tarihlerde farklı topluluklara yazdığı mektuplarında pasifist tutum takınılmasının gerekliliğini farklı bakış açıları ile anlatarak pasifizme atıflarda bulunmuştur. Böylece pasifizm hakkındaki düşüncelerinin, zaman ve zemine bağlı değişkenlerin etkisinde kalmayan asli bir özellik olduğunu göstermiştir. İsa'nın başlatıcısı olduğu Hıristiyan pasifizmine en az İsa kadar katkıda bulunmuştur.

3. *Diğer Yazarlar:* Yeni Ahit'te İsa ve Pavlus'un haricinde de barış içinde yaşanmasını tavsiye eden ifadeler bulmak mümkündür. Örneğin yazarının kim olduğu tam olarak tespit edilemeyen İbraniler kitabındaki ifade bunlardan birisidir. Burada, herkesle barış içinde yaşanması tavsiye edilerek barışın önemine işaret edilmiştir.⁷⁰ Mektubunda Yakup, kavga etme ve adam öldürme gibi davranışların yanlışlığına işaret etmiştir.⁷¹ Bu ifadeler, pasifizmi tavsiye etmenin sadece İsa ve Pavlus'la sınırlı kalmadığının açık bir göstergesi olması bakımından önemlidir. Bu yazarların pasifist tutumlara işaret

⁶¹ Romalılar, 12:20-1.

⁶² Korintlilere İkinci Mektup, 10:4.

⁶³ Galatyalılar, 6:9-10

⁶⁴ Galatyalılar, 5:19-21.

⁶⁵ Efesliler, 4:2-3.

⁶⁶ Selaniklilere Birinci Mektup, 3:12.

⁶⁷ Efesliler, 2:14-16.

⁶⁸ Romalılar, 14:13.

⁶⁹ Romalılar, 8:18.

⁷⁰ İbraniler, 12:14.

⁷¹ Yakup, 4:1-3.

etmeleri, İsa ve Pavlus'un ifadelerinin bu bağlamda yorumlandığını göstermesi yönüyle ayrıca dikkat çekicidir.

Özetle, şiddet karşısında pasifist tutum takınma, İsa'nın söz ve davranışlarının da içinde olduğu Yeni Ahit bağlamında düşünüldüğünde içerisinde pek çok ilkenin bulunduğu bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle pasifist olmak, ahlaki bir faziletin yanı sıra dinî bir gereklilik olarak gözükmektedir. Bunun aksi bir davranış ise, dinin özüne karşı gelmeyi içermektedir. Ayrıca Yeni Ahit külliyatının ilk yazılı metinleri olan Pavlus'un mektuplarından son metinlerine kadar pek çok yerde pasifist olunması gerektiğine dair ikaz veya teşviklerin bulunması, bu tutumun ne kadar önemli olduğunu ve en erken dönemlerden itibaren kabul gördüğünü göstermektedir.

Bununla beraber, erken dönem Hıristiyanlarının pasifist olmalarına fazla anlam yüklendiğine dair görüşleri de göz ardı etmemek gerekir. Buna göre erken dönemde Hıristiyanlar, pasifist tutumlar sergilenmesi gerektiği yönündeki tavsiyelerden dolayı değil tüm dünyevi işlerden uzak durma anlayışa sahip oldukları için pasifist olmuşlardır. Bundan dolayı sivil veya askeri devlete hizmet etmeyi, değersiz hatta günah görmüşlerdir. Aynı şekilde Hıristiyanların erken dönemde pasifist davrandıklarının en önemli delillerinden sayılan *Roma ordusunda görev almama* meselesi de pasifist olunduğu için değil orduda görev yapanların, Hıristiyanlığa aykırı olarak paganist ayinlere katılmaları ve imparatora yemin etmeleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla erken dönemdeki Hıristiyan pasifizminin, sonrakilerin yüklediği gibi bir anlama sahip olmadığı iddiası dikkatlerden kaçmamalıdır.⁷²

İznik Konsili Öncesi Kilise Babalarına Göre Hıristiyan Pasifizmi

Kilise babaları, İsa ve Pavlus'a zamansal bakımdan en yakın olan ve bundan dolayı da onları en iyi anlama ihtimali bulunan kimselerdir. Onların genel olarak takındıkları tavır, Hıristiyanlığın aslında ne olduğunu gösterecektir. Bu nedenle onların pasifist olduklarının kabulü, Hıristiyanlığın da başlangıçta pasifizmi benimsediğinin kabulü anlamına gelecektir.⁷³

Yeni Ahit'ten sonra, erken dönem Hıristiyanlarının pasifizm anlayışlarının gelişimini takip etmek için İznik Konsili öncesi kilise babalarının eserlerine bakılmalıdır. Bu eserler, şu soruların cevaplarını ihtiva etmeleri yönüyle önemlidir. Yeni Ahit'in pek çok ilke ile pasifizme yaptığı ısrarlı vurguları, ilk Hıristiyanlarca nasıl anlaşılmalı ve ne denli pratiğe taşınmıştır? Bunlar, uygulanamaz ütöpik tavsiyeler olarak mı kabul edilmiş yoksa en zor şartlarda dahi bir şekilde hayata taşınabilmiş midir? Kilise babalarının eserleri erken dönem Hıristiyanlarının pasifizm anlayışına nasıl ve ne kadar etkisi olmuştur?

Aşağıda farklı zaman ve coğrafyalarda ön plana çıkmış İznik Konsili öncesi kilise babalarının pasifizm anlayışları tarihsel sıralaması ile incelenmiş ancak eserlerinde pasifist tutumlara işaret edenlerin tamamından bahsedilmemiştir. Ele alınanlar, diğerlerine göre pasifizm anlayışına eserlerinde hem daha çok hem de farklı vurgularla yer verenlerdir. İznik Konsili öncesi kilise babalarından doğrudan şiddeti veya savaşı tavsiye eden veya haklı olunması durumunda şiddete başvurulabileceğini söyleyen birisi bulunmadığı gibi kendi dönemlerinde Hıristiyanların açıktan şiddete bulaştıklarını aktaran da - görebildiğimiz kadarıyla- olmamıştır. Bu nedenle "pasifizm anlayışının karşısında duran kilise babalarının görüşleri" gibi bir şey yazılmamıştır. Ancak bazı kilise babalarının ifadelerinde pasifizmin aksi yönde yorumlanabilecek birtakım ifadeler vardır ki bunlara da yeri geldikçe işaret edilmiştir. İncelenen kilise babaları, sonrasında pasifist tutumlar ortadan kalktığı için dördüncü yüzyıl öncesindekiler olarak sınırlandırılmıştır.

1. *Justin*: Hıristiyan apolojistlerden (savunmacı) Justin (ö: 165), pasifizme ilk vurgu yapan kilise babasıdır. O, Hıristiyanların savaşın karşısında barışın yanında olduklarını söyler.⁷⁴ Başka bir yerde "*Rab uluslar arasında yargıçlık edecek, birçok halkın arasındaki anlaşmazlıkları çözecek. İnsanlar kılıçlarını çekiçle dövüp saban demiri, mızraklarını başçı bıçağı yapacaklar. Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak, savaş eğitimi yapmayacaklar artık*"⁷⁵ cümlesinin İsa ve Hıristiyanlara işaret ettiğini belirterek pasifizme dikkat çeker. Bu nedenle ona göre, Hıristiyanların savaşla her hangi bir alakaları yoktur ve olmamalıdır. Hıristiyanlık öncesi kendileri, birbirlerini öldürmekten çekinmeyen kimseler iken sonrasında düşmanları ile savaş yapmaktan ve her hangi bir soruşturma karşısında dahi yalan söylemekten kaçınan kimselere dönüşmüşlerdir. Artık kutsal kitabın ortaya koyduğu pasifizm anlayışına muhalif hareket etmektense gerektiğinde isteyerek ölüme gidebilmektedirler.⁷⁶

Justin'in verdiği bir bilgi Hıristiyanların nasıl bir ortamda pasifist olduklarını göstermesi bakımından hayli ilgi çekicidir. O, Hıristiyanların sadece isimlerinden (*nomen christianorum*) dolayı Roma

⁷² Robert C. Stevenson, "The Evolution of Pacifism", s. 439.

⁷³ Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace*, s. 66.

⁷⁴ Justin, *Dialogue with Trypho*, (Anf 01), ccel.org'daki edisyon, 110.

⁷⁵ Yeşaya, 2:3-4.

⁷⁶ Justin, *The First Apology*, (Anf 01), ccel.org'daki edisyon, 39.

İmparatorluğu tarafından baskıya maruz bırakılarak öldürüldüklerini söyler.⁷⁷ Yani Hıristiyanlar, isimleri nedeniyle baskı ve ölümü hak ettiklerini düşünen bir yönetim altında yaşamaktadırlar. Böyle bir ortamda bir Hıristiyan, vatandaş olarak kendinden beklenenlerin tamamını karşılarsa ve hiçbir olumsuz davranış yapmasa bile ölme ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimalin verdiği travmatik psikoloji içinde Hıristiyanların pasifist tutumlarını sürdürmeleri ise onların teorideki pasifizm anlayışının pratiğe taşınmasına verdikleri değeri göstermektedir.

2. *Athenagoras*: İkinci yüzyılın filozof Hıristiyanlarından Athenagoras (ö: 190), Hıristiyanların teorideki pasifizm anlayışını pratiğe nasıl döktükleri hakkında oldukça enteresan bilgiler vererek gösterir. O, İmparator Marcus Aurelius'a (ö: 180) bir Hıristiyan olarak mektup yazar. Mektubunda, ülkenin her tarafında dinî özgürlüğün bulunduğunu, dileyenin dilediği ilaha rahatlıkla ibadet edebildiğini ve bunun imparatorun hoşgörüsü sayesinde gerçekleştiğini dile getirir. Fakat kendilerine böyle bir imkânın sunulması bir yana baskı ve şiddet uygulandığından dert yanar. Tıpkı Justin gibi bu baskının sadece isimlerinden (Hıristiyan) dolayı yapıldığına dikkat çekerek hiçbir ismin nefret edilmeyi hak etmediğini söyler.⁷⁸ Konumuzla alakalı olarak ise kendilerinin suç ihtiva edecek hiçbir bir şey yapmadıklarını iddia eder. İddiasını o derece ileri götürür ki eğer gerçekten bir Hıristiyan küçük veya büyük bir suç için mahkûm edilirse kendilerine yapılan zulme ses çıkarmayacaklarını, en acımasız cezalara dahi çarptırılmaya hazır olduklarını belirtir. Zira ona göre hiçbir Hıristiyan, hiçbir suça karışmamıştır. Kendilerine yapılan suçlamaların ise sadece "Hıristiyan" isminden dolayı yapıldığını, artık asılsız suçlamaların kurbanı olmak istemediklerini ve bu durumu imparatorun bir kanun çıkartarak çözüme kavuşturmasını ister.⁷⁹ Dolayısıyla Athenagoras kendinden önceki ve kendi dönemindeki Hıristiyanlardan o kadar emindir ki, onların hiç birinin şiddet uygulamak dâhil hiçbir suça bulaşmadıklarını kabul etmektedir.

Athenagoras kendilerine yöneltilen "cinayet ve yamyamlık" eleştirisine verdiği cevapla da pasifizme işaret eder. O, söz konusu eleştirinin kabul edilemez olduğunu ve bir adamın öldüğünü seyretmenin, adam öldürmekle aynı olduğunu vurgular. Böyle bir düşünceye sahip birisinin ise pasifizmi bozan en temel unsurlardan olan adam öldürme ile hiçbir alakasının olamayacağını altını çizer.⁸⁰

3. *Aristides*: İkinci yüzyıl Yunan kilise babalarından Aristides (ö: II. yüzyıl), haklarında genel bilgiler verdiği bir yerde Hıristiyanların, pasifizm bağlamında değerlendirilebilecek birtakım tutumlarından da bahseder. Ona göre Hıristiyanlar, zina, yalan yere şahitlik, başkasının malını zimmetine geçirme hatta ona gıpta etme gibi tavırlardan uzaktırlar. Etrafındakilere iyiliksever ve hükümlerinde adildirler. Kendilerine zulmedenleri sakinleştirir ve onlarla dost olurlar. Düşmanlarına karşı iyi davranırlar. Ellerindeki kadın ve erkek köleleri Hıristiyan yapmaya ikna eder ve onları hiçbir sınırlama koymaksızın kendilerine kardeş yaparlar. Yanlış ve kötü işlere karışmaz, herkesi severler. Bir yabancı görseler kendi evlerine alırlar ve ona kendi kardeşleri gibi davranırlar. Bu kimseyle dünyevi kardeşliğin ötesinde din kardeşi olurlar. Kendilerinden birisi vefat etse onun defin işleri ile sanki o yanlarında oturuyormuş gibi meşgul olurlar. Eğer birisi, zulme uğrasa onun için endişelenir, fidye verip kurtarmak dâhil ne yapılması gerekiyorsa yaparlar. Fakir olan birisiyle kendi yiyeceklerini paylaşırlar. Şayet paylaşacak kadar yiyecekleri yoksa daha fazla çalışarak o kişiye yiyecek temin ederler. Her sabah ve her saat Tanrı'ya kendilerine verdiği nimetler için şükranda bulunurlar. İçlerinden birisi bir çocuk dünyaya getirirse Tanrı'ya şükrederler. Bir çocuk vefat ettiğinde ise günahsız bir şekilde bu dünyadan gittiği için öncekine göre daha fazla şükrederler. Birisinin bu dünyadan imansız bir şekilde gitmesi karşısında ise derin bir üzüntü yaşarlar.⁸¹

Aristides'in verdiği bu bilgiler, pasifizm anlayışının çok boyutlu bir şekilde hayata taşındığını göstermektedir. Ayrıca erken dönem Hıristiyanların nasıl bir sosyal yapıya sahip olduklarını göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

4. *Tertullian*: Bazı görüşleri kilise tarafından kabul edilmemesine rağmen Latin Hıristiyan teolojisinin kurucusu sayılan Kuzey Afrikalı apolojist Tertullian (ö: yaklaşık 240), pasifizm hakkında en çok söz söyleyenlerden birisidir. Onun pasifizm için önemi çok söz söylemesi ile ilişkili olduğu kadar Montanizmi⁸² benimsedikten sonra pasifizmi daha fazla savunmasından ve bu savunmasının nasıl yorumlanması

⁷⁷ A.g.e., 4.

⁷⁸ Enteresan olmasına rağmen isimlerinden dolayı Hıristiyanların eziyetlere maruz kaldıklarına dair bilgileri pagan kaynaklarında da görmek mümkündür. Yazdığı mektupları ile Roma günlük yaşamı hakkında bilgi veren Romalı pagan yazar ve Bithynia (Bitinya / bugünkü Anadolu topraklarının Kuzeybatısı) yöneticisi Genç Pliny (ö: 113), İmparator Trajan (ö: 117) için kaleme aldığı mektubunda Hıristiyanlara kim olduklarını sorduğunu, ikinci ve üçüncüde benzer cevaplar (Hıristiyan olduklarını söylemeleri) verdikleri takdirde onların neyi anlatmak istediklerine bakmaksızın cezalandırdığını aktarır. Görüşlerini değiştirenlerin ise toplumda rahatlıkla yaşayabildiklerini söyler. Pliny (1879). *The Letters*, London: Trubner&Co., Ludgate Hill, 96 (97). Bunun üzerine Trajan da Pliny'e bir mektup yazar ve yaptığının doğruluğunu tasdik eder. A.g.e., 97 (98).

⁷⁹ Athenagoras, *A Plea for the Christians*, (Anf 02), ccel.org'daki edisyon, 1-2.

⁸⁰ A.g.e., 35.

⁸¹ Aristides, *The Apology of Aristides (Translated from Syriac)*, (Anf 09), ccel.org'daki edisyon, 15.

⁸² İkinci yüzyılda, dünyevi isteklerden uzak bir şekilde yaşama ve millenarist olma gibi özellikleriyle ön plana çıkan Hıristiyan grup. Daha detaylı bilgi için bkz. Cengiz Batuk (2003). "Millenarist Bir Hareket Olarak Montanizm", *Milî ve Nihâl*, C. 1, S. 1, s. 41-71.

gerektiğinden de bağımsız değildir. Bu nedenle biraz detaylı bir incelemeyi hak etmektedir. Bu değişiklik öncesinde yazdığı eserler ile sonrasında yazdıkları kıyaslandığında ikisini aynı kişinin yazdığına inanmanın çok zor olduğunun dile getirilmesi⁸³ onun pasifizm hakkındaki görüşlerini daha da ilgi çekici kılmaktadır.

Tertullian, üçüncü yüzyılın başlarında (MS. 206) Montanist görüşleri benimsemeden önce hem pasifizmin yanında hem de aksi bir pozisyonda yer alır. Pasifizmi savunan ifadelerinde örneğin o, Yeni Ahit'teki "düşmanınızı dahi sevin" cümlesini yorumlarken, düşmanın bile sevildiği bir ortamda nefret edilecek kimsenin kalamayacağına işaret eder.⁸⁴ Kendi aralarında birbirlerini "kardeş" şeklinde hitap ettiklerini, içlerinden birinin diğerleri ile eşi hariç sahip olduğu malı paylaşmaktan çekinmediğini söyler.⁸⁵ Felsefeciler ile Hıristiyanlar arasındaki farkları örnekler vererek açıkladığı bir yerde bu iki grubun düşmanlara yönelik tavırlarında da farklılıkların olduğunu zira bir Hıristiyan'ın düşmanı dahi olsa kimseye zarar vermeyeceğini vurgular.⁸⁶

Tertullian'ın bu ifadeleri, kendi döneminde Hıristiyanlara yönelik bakış açısının ve Hıristiyanlara yapılanların bilinmesiyle daha da anlam kazanmaktadır. Nitekim o, halkın (Hıristiyan olmayan Roma vatandaşlarının) başına bela ve musibet türünden gelen her şeyi Hıristiyanlardan bildiklerini şaşkın ve kızgın bir üslupla aktarır ve bu gibi nedenlerden dolayı Hıristiyanların aslanlara yem edildiğinden bahseder.⁸⁷

Tertullian'a göre böyle bir ortamda şiddetin karşısında olup pasifist kalabilmek ve şiddete şiddetle değil de pasifizm anlayışının bir göstergesi sayılabilecek sabır ile karşılık vermek değer kazanmaktadır. Bu noktada temel olarak o, sabır ve intikam alma hisleri üzerinde görüşlerini yoğunlaştırır. Şiddetin, karşı tarafa acı vererek eğlenmek için yapıldığına dikkat çeker ve bu nedenle kendisine şiddet uygulanan birisinin, sabırlı olduğu ve acı duyduğunu belli etmediği takdirde karşı tarafa rahatsızlık vereceğini böylece pasif bir duruşla acısının intikamını alabileceğini belirtir.⁸⁸ Fiziksel bir intikam alma yerine sabırlı olunmasının kişinin lehine olduğu kadar karşı tarafın da aleyhine bir durum olduğunu ifade eder. Ayrıca kişinin intikamını hafif bir şekilde almasının ahmakça, çok şiddetli almasının da mesuliyet doğuracağını ileri sürerek şiddet gören birisinde oluşması muhtemel intikam alma hissinin de doğru olmadığını altını çizer. Bunların yerine ise, yine sabrı işaret eder. Sabırlı olunduğu takdirde acı duyulmayacağını, acı duyulmadığı takdirde de intikam almaya karşı istekli olunmayacağını söyler.⁸⁹ Dolayısıyla Tertullian, şiddet karşısında sabrı tavsiye ederek, kişinin intikam alma isteğinin önüne geçmeye çalışır. İntikam alma isteğinin oluşmadığı bir kişiyi tanımlayabilecek en temel ifadelerden birisi ise şüphesiz onun pasifist olduğudur.

Yukarıda bahsedildiği gibi Montanizm öncesinde Tertullian'ın pasifizmi benimsemediği yönünde yorumlanabilecek sözleri de vardır. İmparatora ve orduya yönelik olumlu ifadeleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Örneğin Pavlus'un, "Her şeyden önce şunu öğütlerim: Tanrı yoluna tam bir bağlılık ve ağırbaşlılık içinde sakin ve huzurlu bir yaşam sürelim diye, krallar ve tüm üst yöneticiler dahil, bütün insanlar için dilekler sunulsun, dualar, niyazlar ve şükürler edilsin."⁹⁰ cümlesini merkeze alarak Tertullian, imparatorlar hakkında oldukça olumlu kanaatlerde bulunmuştur. Ona göre, imparatora ve ordusuna dua edilmelidir.⁹¹ Zira imparatorluğa zarar geldiğinde bu zarardan herkes etkilenecektir.⁹² İmparatorlar Tanrı'nın, tüm uluslar için bir yazgısıdır ve Tanrı'nın irade ve isteği onlarla beraberdir.⁹³ Onlar, Tanrı tarafından atandıkları için başkalarına göre daha fazla bizdendir.⁹⁴ Fakat bu durum onlara, Tanrı'nın üstünde bir saygı gösterileceği anlamına gelmez. Hıristiyanlar da zaten bu noktada dengeli bir saygı duymaktadırlar. Ancak bu denge, pagan halk tarafından anlaşılmadığından dolayı kendilerine yönelik düşmanlıklar beslenmektedir.⁹⁵

Tertullian, toplumdan kopuk bir ortamda yaşadıklarına dair kendilerine yapılan eleştirilere cevap verirken de pasifist anlayışın aksine yorumlanabilecek ifadelerde bulunur. O, bu eleştirinin doğru olmadığını çünkü kendilerinin Pagan Tanrı'larının mabedleri hariç şehirde, köyde, kalede, sarayda, senatoda vs. her yerde olduklarını söyler.⁹⁶ Hindu din adamları gibi ormanlık alanda, kendilerini günlük işlerden uzaklaştırmış bir vaziyette yaşamadıklarını belirterek imparatorluktaki herkes gibi denize açıldıklarını ve savaştıklarını belirtir. Bunlara rağmen kendilerine yönelik söz konusu iddiayı ise

⁸³ Helgeland, "Christians and the Roman Army A.D. 173-337", s. 150.

⁸⁴ Tertullian, *Apology*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon, 37.

⁸⁵ A.g.e., 39.

⁸⁶ A.g.e., 46.

⁸⁷ A.g.e., 40.

⁸⁸ Tertullian, *On Patience*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon, 8.

⁸⁹ A.g.e., 10.

⁹⁰ I. Timoteyus, 2:2.

⁹¹ Tertullian, *Apology*, 30.

⁹² A.g.e., 31.

⁹³ A.g.e., 32.

⁹⁴ A.g.e., 33.

⁹⁵ A.g.e., 35.

⁹⁶ A.g.e., 37.

anlayamadığını vurgular.⁹⁷ Onun bu ifadelerinden de Hıristiyanların orduda görev aldıkları ve bu durumun Tertullian'a garip gelmediği anlaşılmaktadır. Zira o, bu durumu enteresan bulsaydı, görev alan kimselere yönelik eleştirel bir şeyler demesi gerekirdi. Dahası o, ordu dâhil sosyal hayatın her yerinde olunmasını, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına katkı sağladığı için bir problem olarak görmemektedir. Bu bakış açısının ise, hem Tertullian'ın hem de Hıristiyanların mutlak pasifist çizginin dışına çıktıklarını gösterdiği açıktır.

Özetle Tertullian, montanizm öncesinde doğrudan şiddeti tavsiye eder bir şey söylememesi ve pasifizme önemli ölçüde vurgu yapması yönüyle pasifist bir görünüm arz ederken şiddete bulaşma ihtimali olan imparatorlara olan bakışı ve Hıristiyanların ordunun içinde bulunmalarını mahzurlu görmemesi yönüyle de pasifist çizginin dışına çıkmıştır.

Montanizm sonrasında bakıldığında Tertullian, pasifizm karşıtı gözükten görüşlerini tamamen terk etmiştir. Örneğin o, erken dönem Hıristiyanlarının Roma ordusuna katılmama nedenlerinden birisi olan paganist tutumların ortadan kalkması durumunda dahi bir Hıristiyan'ın asker olamayacağını / olmaması gerektiğini söyler. Orduya katılacak birinden başkalarına şiddet uygulaması istenmese bile bu kişinin yine de katılmaması gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre orduya katılmak ile katılmamak arasında aydınlık ile karanlık arasındaki kadar fark vardır. Tek bir ruhun, hem İsa'ya hem de imparatora itaat etmesi mümkün olmadığı için bir Hıristiyan'ın savaşla ilgisi olamaz.⁹⁸

Tertullian pasifizme olan desteğini, erken dönem kilise babalarının eserleri içinde askerlik meselesini konu edinen tek eser olan *De Corona*'da sürdürür.⁹⁹ Burada askeri bir idarenin mümkün olup olmadığını tartışır. O, böyle bir idareden bahsedilebilmesi için öncelikle savaşın Hıristiyanlar için uygun olup olmadığını belirlemesi gerektiğini söyler ve bu konuyu farklı yönleriyle tartışır. Bunun için, cevabı belli bazı sorular sorar. Örneğin İsa, kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek¹⁰⁰ dediği halde kılıç kullanmak meşru kabul edilmeli mi? Barışın oğlu (Hıristiyanlar), mahkemede kendisi için bile dava açmazken savaşın bir parçası haline gelebilir mi? Hatalarına rağmen intikam almayan birisi zincire vurma, hapse atma, işkence uygulama ve cezalandırma yapabilir mi? Bu ve benzeri sorularla Tertullian, Hıristiyan olmayanlara Hıristiyanların pasifist tutumlar sergilediklerini, Hıristiyanlara da pasifist tavır takınmalarının gerekli olduğunu aklen ispat etmeye çalışır.¹⁰¹

Tertullian'ın tüm bu görüşleri göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapıldığında, net çizgilerle onun pasifizme bakışını irdelemek doğru değildir. Daha doğru bir hükme varmak için kanaatimizce onun pasifizm bağlamında değerlendirilen ifadeleri tasnif edilmelidir. Montanizm öncesi ve sonrasıyla düşünüldüğünde Tertullian'ın temel olarak üç farklı görünümü vardır. İlki, montanizm öncesi asker olmaya veya orduya katılmaya karşı olumsuz bir tavır ortaya koymamasıdır. Bu durum, Tertullian'ın pasifist olmadığı şeklinde okunabilir. İkincisi, yine bu devrede şiddete şiddetle karşılık verilmemesi ve sabrın önemine dair yaptığı açıklamalarıdır. Bunlar, onun pasifist düşünceyi desteklediği şeklinde yorumlanabilir. Üçüncüsü ise, montanizm sonrasında askerlik hakkındaki düşüncelerini değiştirerek tamamen pasifist bir çizgiye gelmesidir. Bu durumda Tertullian'ın, montanizm öncesinde pasifist olmadığı sonradan bu görüşü benimsediği ya da montanizm sonrası pasifist görüşlerinde olumsuzdan olumluya bir değişikliğe gittiği söylenebilir. Ancak kanaatimizce önceki süreçte pasifizme dair olan olumlu düşüncelerini de göz önünde bulundurarak Tertullian'ın askerlik hakkındaki yeni görüşlerini, değişiklik¹⁰² saymak yerine pasifist düşüncenin daha da belirginleşmesi şeklinde ifade etme daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira ilk döneminde açıktan askerliği yermediği gibi savunduğuna dair de görebildiğimiz kadarıyla bir açıklaması bulunmamaktadır. Dolayısıyla ondaki durum, pasifizm hakkında içinde artı ve eksilerin bulunduğu bir profilden artık içinde sadece artıların yer aldığı perspektife doğru bir evrilmedir.

5. *Origen*: Hıristiyanlık tarihinin en ünlü teologlarından ve erken dönemde bu kelimenin içini en iyi dolduran kişi olmasına rağmen bazı görüşlerinden dolayı ortodoks kabul edilmeyen Origen de (ö: 253/4) eserlerinde pasifizm anlayışına yer veren kilise babaları arasındadır. O, her yerde savaşın bulunduğunu ve bu nedenle İsa'nın öğretisinin (savaşa karşı olması yönüyle) bütün dünyaya yayılması gerektiğini dile getirir. Düşmanlarından bile intikam alınmamasını tavsiye eden bir kutsal kitap literatürü takipçilerinin, bütün dünyaya egemen olmayı arzulayabilmesinin mümkün olmadığını ifade ederek pasifist tutumun

⁹⁷ A.g.e., 42.

⁹⁸ Tertullian, *On Idolatry*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon, 19. Bununla beraber, Tertullian'ın ordudaki paganist tutumlardan rahatsız olduğu da bir gerçektir. J. Darly Charles (2010). "Pacifist, Patriots, or Both: Second Thoughts on Pre-Constantin Early-Christian Attitudes toward Soldiering and War", *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, C. 13, S. 2, s. 26-7. Hatta bu dönemde Tertullian'ın kan dökmeye karşı olduğu için değil ordudaki pagan tutumlara karşı olduğu için Hıristiyanların askere gitmesine karşı olduğu söylenmiştir. Helgeland, "Christians and the Roman Army A.D. 173-337", s. 152.

⁹⁹ J. Darly Charles, s. 27.

¹⁰⁰ Matta, 48:52.

¹⁰¹ Tertullian, *The Chaplet (De Corona)*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon, 11.

¹⁰² Bkz. J. Darly Charles, s. 24. Charles bu değişikliği nedenini, büyük bir olasılıkla sosyal bir nedenden kaynaklandığını söyler.

önemini gösterir.¹⁰³ “Barışın çocukları” olarak tanımladığı kendilerini savaşın karşısında bir pozisyonda konumlandırarak İsa sayesinde hatalarından arındıklarını belirtir.¹⁰⁴

Hıristiyanlığa yönelik ilk kapsamlı eleştirileri yapan pagan filozof Celsus’a, (ikinci yüzyıl) verdiği cevaplarda Origen’in pasifizizm hakkındaki görüşleri daha da belirgindir. Origen’e göre Celsus, herkesin Hıristiyanlar gibi askerlikten uzak kalması durumunda savunma diye bir şeyden bahsedilemeyeceğini bundan dolayı da medeniyetin olmayacağını ve her yere kanun tanımayan kişilerin egemen olacağını dile getirmiştir. Celsus’un bu eleştirilerine cevap veren Origen ise, böyle bir olayın gerçekleşmeyeceğini ifade eder.¹⁰⁵ Hıristiyanların kendi üzerlerine düşen vazifelerini yaptıkları müddetçe Tanrı’nın kendilerini koruyacağını “*Rab sizin için savaşacak, siz sakin olun yeter.*”¹⁰⁶ sözleriyle belirtir.¹⁰⁷ Ayrıca Hıristiyanların yaptıkları ile imparatora, savaş alanında çarpışmaktan daha çok yardımlarının dokunduğunu ve bu yönüyle, kimsenin kendileri kadar imparator için savaşamayacağını söyler. Fakat bu savaşı çarpışarak değil kurdukları dindar, manevi ordu ile Tanrı’ya dua ederek gerçekleştirdiklerinin altını çizer.¹⁰⁸

Celsus’un ifadeleri ve Origen’in savunmaları beraber göz önünde bulundurulduğunda pasifizmin, bir vakıa olarak hem Celsus gibi Hıristiyan olmayanlarca hem de Hıristiyanlar tarafından kabul edildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Celsus, Hıristiyanları orduya katılmadıkları ve bunun olumsuz sonuçlar doğuracağı için eleştirerek; Origen de kendilerinin orduya katılmadıklarını kabul edip ancak bunun olumsuz neticeler vermeyeceğini ileri sürerek, erken dönemde Hıristiyanların pasifist tutumlar sergilediklerini göstermiştir.

Başka bir yerde Origen, ilk Hıristiyanların *Yahudilere isyan etmeleri sonucunda kendi varlıklarını oluşturdukları* gibi bir iddianın gerçeği yansıtmadığını ifade ederek pasifizme temas eder.¹⁰⁹ O, Hıristiyanlığın temelinde bir başkaldırının olduğu iddiasının kabul edildiği takdirde İsa’nın adam öldürmeyi yasaklamamış olması gerektiğini söyler. Ancak İsa’nın öğrencilerine, değil bir cana kıymalarını şiddet uygulamalarını dahi yasakladığını belirtir. Üstelik ona göre İsa, şiddet gibi bir şey isteseydi bunu temellendirmesi çok zor olmayacaktır. Çünkü Hıristiyanlığın içinden çıktığı Yahudi geleneğinde savaşmaya izin verilmiş ve düşmanların öldürülmesi meşru kabul edilmiştir. Fakat İsa, kökeni kutsal vahye dayanan bu geleneği devam ettirebileceği halde devam ettirmemiştir. Aynı şekilde Hıristiyanlar da şiddetin değil barışın yanında olduklarını her türlü baskıya dayanarak ve “koyunlar gibi öldürülerek” göstermişlerdir.¹¹⁰

Origen’in bu yaklaşımlarından yola çıkarak onun pasifizmi desteklediği ve Hıristiyanların asker olmaya karşı oldukları sonuçlarına ulaşmak mümkündür. Ancak farklı bir bakış açısıyla onun askere gidilmesine karşı olmasının temel nedeninin, kan dökülmesi hakkındaki düşüncelerinden değil Hıristiyanların bu dünyada nasıl yaşamaları gerektiği hakkındaki görüşlerinden kaynaklandığı söylenmiştir. Yine Celsus’a verdiği cevapların Yeni Ahit’e yaptığı alegorik yorumlara dayandığı ileri sürülmüştür.¹¹¹

6. *Cyprian*: Kuzey Afrika’nın meşhur teologlarından Cyprian (ö: 258) da pasifizizm anlayışına işaret edenler arasındadır. O, Kitab-ı Mukaddes’i referans alarak pasifizme vurgu yapan bazı ilkeler belirler. Örneğin, “*Düşüncesizce kimseyi yargılamamalıyız.*”¹¹², “*Bize bir yanlışlık yapıldığında ceza vermekten vazgeçmeli ve affetmeliyiz.*”¹¹³, “*Kötüye kötülükle karşılık verilmez.*”¹¹⁴, “*Düşmanlarımızı dahi sevmeliyiz.*”¹¹⁵ “*Bir kötülük yapıldığında sabretmeli ve intikamı Tanrı’ya bırakmalıyız.*”¹¹⁶, “*Kimseyi çekıştirmemeliyiz.*”¹¹⁷ vb. gibi prensipler bu bağlamdadır.

Cyprian, tıpkı Tertullian gibi pasifist davranabilmek için sabrın önemine dikkat çeker. Çünkü ona göre, insanın kendisine yöneltilen kötü bir söze aynı şekilde cevap vermemesi, alınan bir eşyasını geri istememesi, bir yanağına tokat atana öteki yanağını dönmesi gibi Yeni Ahit’te yapılması tavsiye edilen hususlar ancak sabır ile yapılabilir. Cyprian pasifizizmle ilişkilendirilebilecek, kötülük yapan birisini defalarca

¹⁰³ Origen, *Against Celsus*, (Anf 04), ccel.org’deki edisyon, 2.30.

¹⁰⁴ A.g.e., 5.34.

¹⁰⁵ A.g.e., 8.68.

¹⁰⁶ Çıkış, 14:14.

¹⁰⁷ Origen, *Against Celsus*, 8.69-70.

¹⁰⁸ A.g.e., 8.73.

¹⁰⁹ Bununla beraber ilk Hıristiyanların, bir başkaldırı şeklinde olmasa da kendilerini Yahudi geleneğinin karşısında konumlandıkları ve onlarla kendi aralarına net bir ayırım koydukları bir gerçektir. Bkz. Jeffrey S. Siker (2000). “Christianity in the Second and Third Centuries”, *The Early Christian World*, ed. Philip F. Esler, London: Routledge, C. I-II, s. 232-5.

¹¹⁰ Origen, *Against Celsus*, 3.7.

¹¹¹ Helgeland, “Christians and the Roman Army A.D. 173-337”, s. 152.

¹¹² Cyprian, *Three Books of Testimonies Against the Jews*, (Anf 05), ccel.org’deki edisyon, 3.21.

¹¹³ A.g.e., 3.22.

¹¹⁴ A.g.e., 3.23.

¹¹⁵ A.g.e., 3.49.

¹¹⁶ A.g.e., 3.106.

¹¹⁷ A.g.e., 3.107. Cyprian, barışı önemseyen bu gibi ifadelerinin aksi anlama gelebilecek söylemleri de vardır. Bunlar için bkz. Cadoux, *The Early Christian Attitude to War*, s. 79-80.

da olsa affetme, düşmanı sevme ve onun için dua etme gibi hususları gerçekleştirmenin de sadece sabırla mümkün olduğunu söyler.¹¹⁸

Bu noktada sabırla pasifizm arasında doğrudan bir bağlantının olmadığı aklı gelebilir. Bu nedenle Cyprian'ın, pasifist tutum sergilemeye değil sabırlı olmaya vurgu yaptığı söylenebilir. Ancak, kendisine yönelik yapılan haksız zulümlere sabredemeyen birisi mutlak pasifizmin sınırları içinde davranamayacak ve bu zulme bir şekilde karşılık verecektir. Dolayısıyla sabrın, pasifist tutumların temel motivasyonlarından birisi olduğu ifade edilebilir. Ayrıca anlatımlarına dikkat edildiğinde Cyprian'ın, bir Hıristiyan'ı peşinen pasifist olarak kabul ettiği ve bunu gerçekleştirebilmesi için kişinin sabırlı olmasının gerektiğine inandığı görülecektir. Bu, aslında Cyprian'ın da sabır ile pasifizm arasında bir ilişki kurduğunu göstermektedir.

Sabrın üzerinde bu kadar durması ve bu tutumunun pasifizmle alakası Cyprian'ın, söz konusu dönemde insanlar arasındaki ilişkilere dair aktardıklarıyla daha da anlam kazanmaktadır. Nitekim o, içinde bulunduğu süreçte tüm dünyanın kan ile ıslandığını, herhangi bir suçu işlemenin gayet normal hatta bunun bir erdem olarak kabul edildiğini, dahası herhangi bir suça karışmamanın ise kötü bir iş olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁹ Böyle bir ortamda, kişinin pasifist tutumlar sergilemesi için sabır vazgeçilmez bir nitelikler ve pasifist kalabilmek çok daha değerli bir anlam ifade etmektedir.

7. *Lactantius*: Barış hakkında en çok kalem oynatanlardan birisi de dördüncü yüzyılın ünlü Hıristiyan apolojisti Lactantius'tur (ö: yaklaşık 325). O, dindarlığın ne olduğu, nerede olduğu ve ne gibi özelliklere sahip olduğu gibi konuları tartıştığı bir yerde pasifist tutum sergilemeyi de dindarlığın tanımı içine koyar. Bu bağlamda dindarlığa, savaştan habersiz olanların, herkesle uyum içinde yaşayanların, düşmanlarına dahi arkadaşça davrananların, bütün insanları kardeşleri gibi sevenlerin, öfkelerini nasıl sınırlayacaklarını bilenlerin sahip olabileceğini söyler.¹²⁰ Ayrıca Lactantius, kişisel öfkenin kan dökerek bir hale geldiği, savaşın insanlar arasında köpürüp durduğu bir ortamda barıştan ve birlikte ahenk içinde yaşamaktan söz edilemeyeceğini dillendirir ve barışa olan bakışını ortaya koyar.¹²¹ İnsanlar tarafından büyük bir güç ve şan sahibi birisi olarak beklenmesine rağmen İsa'nın, mütevazı ve barışçıl olması nedeniyle başlangıçta anlaşamadığını belirtir. Böylece bir anlamda o, mütevazı ve barış yanlısı olunmasının sıradan bir davranış olduğu ve Tanrı'nın Oğlu olan birisine böyle şeylerin yakışmayacağı gibi bir algının bulunduğu ancak bunun anlamsızlığına dikkat çeker.¹²² Tanrı'nın, öldürmeyi yasaklarken sadece dünyevi yasalarca yasaklananlarının değil yasal sınırlar içerisinde görünen öldürmeyi de yasakladığını belirtir. Bundan dolayı haklı gerekçeleri bulunduğunu düşünse dahi bir Hıristiyan'ın dünyevi yasalarca meşru görülebilen savaşa katılmayacağını söyler. Birisini ölüm cezası ile cezalandırma ile onu öldürme arasında bir fark olmadığı için insanın başka bir insanın ölümüne yol açmaktan dahi sakınması gerektiğini belirtir.¹²³ Böylece Lactantius, farklı bakış açılarıyla pasifist tutumun Hıristiyanların asli davranışları arasında bulunması gerektiğini açık bir şekilde ifade eder.

Görüldüğü üzere İsa tarafından temelleri atılan pasifist tutum, ilk kilise babaları tarafından takip edilen bir ilke olmuştur. Onlar, hem neden pasifist olunması gerektiğini izah etmişler hem de kendi dönemlerindeki pasifist düşüncenin hayata nasıl taşındığından bahsetmişlerdir. Pasifizmin, sadece kitaplarda tavsiyesi yapılan ancak hayata taşınmayan hayalî bir telkin olmadığını; inanılması her ne kadar güç olsa da en acımasız şiddet karşısında dahi pratik hayata dökülen etik bir eylem haline getirildiğini göstermişlerdir. Pasifizmin, Hıristiyanlar arasında çok farklı alt dallarıyla yaşandığını resmetmişlerdir.

SONUÇ

Pasifizm-şiddet dikotomisinde Hıristiyanlığı tanımlamaya yönelik yapılan tektipleştirici yaklaşımlar, Hıristiyanlığın zamanla bazı doktrinlerinde değişikliğe gittiği ve mezheplere dayalı olarak farklı prensipleri benimsediği için gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bunun yerine dönemler ve mezhepler göz önünde bulundurularak Hıristiyanlığın değerlendirilmesi, bizleri doğruya daha fazla yaklaştıracaktır.

Bu bağlamda erken dönem Hıristiyanlığına bakıldığında temel düşünce ve tavırların, genel anlamda pasifizme işaret ettiği gözükmektedir. Her ne kadar aksi söz ve davranışları olsa da Yeni Ahit metinlerine göre İsa, pasifizmi önceleyen, onu hayatına tatbik eden ve takipçilerine pasifist olmayı tavsiye eden birisidir. İsa'dan aldığı ilhamla Pavlus, pek çok defa pasifist davranışların önemine dikkat çeken birisidir. Diğer Yeni Ahit yazarları ve ilk inanırlar da pasifizmi teorik ve pratik olarak hayata döken kimselerdir.

Yeni Ahit'ten sonra Hıristiyan yazı literatürünün devamı olan kilise babalarının eserlerinde de pasifizm vurgusu oldukça ön plandadır. Bu eserlerde zaman zaman pasifizm dışına çıkan yorum ve

¹¹⁸ Cyprian, *On the Advantage of Patience*, (Anf 05), ccel.org'daki edisyon, 16.

¹¹⁹ Cyprian, *Epistle to Donatus*, (Anf 05), ccel.org'daki edisyon, 6.

¹²⁰ Lactantius, *The Divine Institutes*, (Anf 07), ccel.org'daki edisyon, 5.10.

¹²¹ A.g.e., 1.20.

¹²² A.g.e., 4.16.

¹²³ A.g.e., 6.20.

anlatımlar bulunsa da ana vurgular genellikle pasifizm üzerine kuruludur. Yeni Ahit metinlerine dönemsel olarak en yakın olmaları itibarıyla onu anlama ihtimali en yüksek metinler olan kilise babalarının eserlerinde pasifizm vurgusunun ağırlıklı olması, erken dönem Hıristiyanlarının şiddetin değil, pasifizmin tarafında olduklarını göstermesi yönüyle ayrıca önemlidir.

İsa'dan Konstantin'e kadarki süreçte yaşamış önemli kilise babalarının eserlerinde başta kristolojik meseleler dâhil diğer pek çok konuda farklılıklar olmasına rağmen pasifist tavsiyelerin -ufak tefek farklılıklar göz ardı edilirse- ortak bir değer olarak zikredilmesi, pasifizmin söz konusu farklılıkları aşan bir husus olduğunu gösterir. Kilise babalarının gösterdiği bu ortak tavrın gerek kendi gerekse sonraki dönem Hıristiyanları üzerinde etkisinin bulunduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Kendi dönemlerinin entelektüelleri kabul edilebilecek kilise babalarının şiddet karşıtı olan bu vurguları, pasifizmin soyut, atıl ve tesirsiz bir inanç olmadığını bilakis reel, uygulanan ve etkili bir öğreti olduğuna işaret etmektedir.

Bu yönleriyle gerek Yeni Ahit metinleri gerekse kilise babalarının eserleri, erken dönem Hıristiyan pasifizm anlayışının oluşumuna kaynaklık etmişlerdir. Ayrıca bu anlayışın sonraki Hıristiyanlara aktarılmasında da aktif bir rol oynamışlardır.

Son olarak, dördüncü yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan pasifizm karşıtı yeni anlayışın İznik Konsili kilise babalarının görüşleri ile birebir uyuşmaması, artık söz konusu kilise babalarının görüşlerinin tamamen etkisini yitirdiği düşüncesi ile ilişkilendirilemez. Bu uyuşmazlığı, yukarıda bahsedilen kilise babaları kadar Hıristiyanlık için önemli olan St. Ambrose (MS. 397) ve St. Augustine (MS. 430) gibi teologların değişen şartları göz önüne alarak biriken problemlere çözüm bulması şeklinde okumak daha gerçekçi olacaktır. Başta da ifade edildiği gibi haklı savaşı savunanların kendilerini tamamen pasifizmin dışına çıkışmış görmemeleri, İznik öncesi kilise babalarının görüşlerinin tamamen bir kenara atılmadığının delilidir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Kadir (2008). "İdeal Barış Söylemi ile Reel Şiddet Eylemi Arasında Dinler", *Din ve Dünya Barışı Uluslar Arası Sempozyum*, İstanbul, s. 574-601.
- _____, Kadir (2010). *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi*, Ankara: Sarkaç Yayınları.
- An Encyclopedia of Pasifism* (1937). ed. Aldous Huxley, London: Chatto&Windus.
- ARISTIDES, *The Apology of Aristides (Translated from Syriac)*, (Anf 09), ccel.org'daki edisyon.
- ATHENAGORAS, *A Plea for the Christians*, (Anf 02), ccel.org'daki edisyon.
- BAINTON, Roland H. (1960). *Christian Attitudes Toward War and Peace*, New York: Abingdon Press.
- BATUK, Cengiz (2003). "Millenarianist Bir Hareket Olarak Montanizm", *Milîl Nihal*, C. 1, S. 1, s. 41-71.
- CADOUX, C. J. (2011). *The Early Christian Attitude to War*, (Online Library of Liberty tarafından düzenlenmiş edisyon).
- CADY, Duane L. (2006). "Pacifism", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert, ikinci baskı, USA: Thomson Gale, C. 7, s. 67-8.
- _____, Duane (2010). *From Warism to Pacifism*, Philadelphia: Temple University Press.
- CHARLES, J. Darly (2010). "Pacifist, Patriots, or Both: Second Thoughts on Pre-Constantin Early-Christian Attitudes toward Soldiering and War", *Logos: A Journal of Catholic Thought and Culture*, C. 13, S. 2, s. 17-55.
- CLEAVE, Joanne (2004). *Christianity: Behaviour, Attitudes and Lifestyles*, London: Heinemann.
- CYPRIAN, *Epistle to Donatus*, (Anf 05), ccel.org'daki edisyon.
- _____, *On the Advantage of Patience*, (Anf 05), ccel.org'daki edisyon.
- _____, *Three Books of Testimonies Against the Jews*, (Anf 05), ccel.org'daki edisyon.
- DÜZGÜN, Şaban Ali (2004). "Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü", *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 73-92.
- FIALA, Andrew G. (2015). "Pacifism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Winter 2014 Edition, ed. Edward N. Zalta, URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/pacifism/>>.
- _____, Andrew G. (2004). *Practical Pacifism*, New York: Algora Publishing.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2002). *Dinsel Şiddet -Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık-*, Samsun: Etüt Yayınları.
- HARMAN, Ömer Faruk (2002). "Hıristiyanlık ve Şiddet", *Din ve Hayat*, S. 15, s. 40-5.
- HELGELAND, John (1974). "Christians and the Roman Army A.D. 173-337", *Church History*, C. 43, S. 2, s. 149-63 + 200.
- HOŞ, H. Serdar (2013). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- İNAN, Hasan (2016). *Haçlı Seferlerinin Teolojik Temelleri*, Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları.
- İREN, Adem Ali & GÜRKAYNAK, Muharrem (2015). "Batı Medeniyeti ve Hıristiyanlıkta Haklı Savaş Medeniyeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, C. 2, s. 147-78.
- JUERGENSMEYER, Mark (2005). "Nonviolence" *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, Detroit: Thomson Gale, C. 9, s. 6645-9.
- JUSTIN, *The First Apology*, (Anf 01), ccel.org'daki edisyon.
- _____, *Dialogue with Trypho*, (Anf 01), ccel.org'daki edisyon.
- KAÇAR, Turhan (2002). "Eskiçağ İskenderiye Kilisesinde Politik Bir Araç Olarak Şiddet", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 17, S. 2, s. 17-37.
- KAZKONDU, Ferhat (2008). *Muslim-Christian Interfaith Dialogue in the Philippines from the Perspective of Filipino College Students*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manila: University of Santo Tomas Graduate School.
- LACTANTIUS, *The Divine Institutes*, (Anf 07), ccel.org'daki edisyon.
- MCREAVY, L. L., F. X. MEEHAN/eds (2003). "Pacifism", *New Catholic Encyclopedia*, Washington: Thomson Gale, C. 10, s. 744-8.
- MELTON, J. Gordon (2005). "Pacifism", *Encyclopedia of Protestantism*, USA: Facts On File, s. 412-4.
- MILLER, Richard B. (1986). "Christian Pacifism and Just-War Tenets: How Do They Diverge", *Theological Studies*, C. 47, s. 448-72.
- MOFFATT, James (1930). *Love in the New Testament*, New York'dan Roland H. Bainton (1960). *Christian Attitudes Toward War and Peace*, New York: Abingdon Press.
- MOSELEY, Alexander (2016). "Pasifizm", <http://www.iep.utm.edu/pacifism/>, 10.02.2016, 14:00.
- OLGUN, Hakan (2004). "Protestan Teolojide Şiddet Güdülleri ve İslam Terör Algısı", *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 20, s. 101-19.
- ORIGEN, *Against Celsus*, (Anf 04), ccel.org'daki edisyon.

- ÖZ, Fatıma Gül (2007). *Hıristiyanlıkta Şiddet Eylemlerini Meşrulaştıran Teolojik Söylemler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PLINY (1879). *The Letters*, Trubner&Co., London: Ludgate Hill.
- ROSENTHAL, M., YUDIN, P. (1997). "Pasifizizm", *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Sosyal Yayınlar, s. 378-9.
- SIKER, Jeffrey S. (2000). "Christianity in the Second and Third Centuries", *The Early Christian World*, ed. Philip F. Esler, London: Routledge, C. 1-2, s. 231-57.
- SLATTERY, W. Michael (2007). *Jesus the Warrior*, Wisconsin: Marquette University Press.
- STEVENSON, Robert C. (1934). "The Evolution of Pacifism", *International Journal of Ethics*, C. 44, S. 4, s. 437-51.
- TERTULLIAN, *Apology*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon.
- _____, *On Idolatry*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon.
- _____, *On Patience*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon.
- _____, *The Chaplet (De Corona)*, (Anf 03), ccel.org'daki edisyon.
- ÜNÜŞTÜ, Fatma (2008). *Tarihten Günümüze Hıristiyanlık'ta Dinsel Şiddet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- WILLE, Wilhelm (2007). "Ambivalence in the Christian Attitude to War and Peace", *International Review of Psychiatry*, C. 19, S. 3, s. 235-42.